

Zamyšlení nad českou sociologií výchovy, vzdělávání a mládeže v 90. letech

RADOMÍR HAVLÍK*

Katedra občanské výchovy Pedagogické fakulty UK, Praha

JAROSLAV KOŤA*

Katedra pedagogiky Filozofické fakulty UK, Praha

Reflections on Czech Sociology of Education and Youth in the 1990s

Abstract: Research work in the field of the sociology of education has led us to the question of the overall state of sociological disciplines relating to these questions and problems of youth in the Czech Republic since 1990. We believe that it is still too early to undertake a deeper analysis and overall assessment of the development of Czech sociology of upbringing. In this initial phase we wish to present a preliminary mapping of the facts of the situation. It is therefore necessary to pose several questions: What is the current institutional basis of the discipline? What has been published in this area? What themes have been the subject of research? Where are new interdisciplinary links between the sociology of upbringing and youth and other disciplines (especially social education) emerging? In conclusion we appeal to readers for further information, ideas and opinions on this theme.

Sociologický časopis, 2000, Vol. 36 (No. 1: 87-96)

Zamyšlení nad českou sociologií, která se zabývá problematikou výchovy, vzdělávání a mládeže v 90. letech, tak jako nakonec u každého vědního oboru, lze vést v nejrůznějších rovinách – v metodologické, ve vědeckovýzkumné či v rovině didaktické, pojednávající o způsobech vhodného zprostředkování uvedené tematiky studentům jak sociologických, tak nesociologických oborů. Budeme v zájmu stručnosti užívat poměrně široce výraz „sociologie výchovy“ nejen pro vlastní sociologii výchovy, ale i pro sociologické disciplíny, které se zabývají problematikou vzdělávání, mládeže, apod., jako to činí např. ve své reprezentativní publikaci P. Ondřejkovič [1998].¹

Pohled na stav sociologie zabývající se výchovou, vzděláváním a mládeží nás přivedl až k nastolení otázek, týkajících se rozvoje těchto oborů v České republice,² tento-

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Radomír Havlík, CSc., katedra občanské výchovy PedF UK, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1, tel. (02) 2190 0100, e-mail rado-mir.havlik@pedf.cuni.cz, resp. Doc. PhDr. Jaroslav Koťa, katedra pedagogiky FF UK, Celetná 20, 116 38 Praha 1, tel. (02) 2449 1369, e-mail jaroslav.kota@ff.cuni.cz

¹) Poměrně široké pojetí teoretického záběru sociologie výchovy má svou tradici. Z našich sociologických staří připomenout například Šíma [1938]. Podobně např. Parelius a Parelius [1978] uvádějí na s. 2: „Today, the Sociology of Education closely approximates the scientific ideals of sociology as whole, but it also profits significantly from the input of professional educators.“ Analýza definic předmětu sociologie výchovy (včetně jejího vztahu k tzv. sociologické pedagogice, pedagogické sociologii, sociologii dítěte, sociální pedagogice a mnoha dalším) by sama o sobě mohla vydat na rozsáhlou samostatnou studii.

²) Díky užšímu vymezení problému nerozvádíme zřetelný přínos slovenské sociologie výchovy a mládeže pro československou sociologii, reprezentovaný jmény P. Ondřejkovič, L. Macháček ad.

krát především v rovině teoretické, výzkumné i institucionální. Nejde ovšem pouze o taxativní výčet aktivit. Obecně řečeno: zvláště druhá polovina dvacátého století se odehrává ve znamení prudkého rozvoje hraničních a aplikovaných věd. Ale sociologie výchovy, mládeže a vzdělávání se jakoby od počátku století rozvíjely relativně povlovně, po druhé světové válce po několika vlnách zvýšeného zájmu širší sociologické veřejnosti, zdá se, procházejí tyto disciplíny dosti nečekaným útlumem.

První problém, na který naráží většina badatelů při zkoumání vývoje jednotlivých vědních disciplín, je absence vědeckých monografií, zabývajících se metodologickými a historickými otázkami vývoje jednotlivých věd. Ojedinelé jsou i monografie osobností, které se významně zapsaly do vývoje oborů.³ Nejen dějiny pedagogiky a dějiny sociologie pomíjejí problematiku rozvoje hraničních i aplikovaných věd. Tím se zcela jistě vytváří vhodná půda pro zvláštní diskrepanci: na jedné straně se objevuje řada vysoce kvalitních studií zasvěcených metodologickým otázkám základních vědních disciplín – a vedle nich se hraniční vědy rozvíjejí jakoby nezávisle na dosaženém stupni poznání v základních vědách.

Domníváme se, že dnes je ještě příliš brzy na provedení vyčerpávajícího analytického rozboru a na celkové zhodnocení vývoje české sociologie výchovy (nechceme opakovat známé teze, hodnotit a přehodnocovat vše, co bylo vykonáno od vydání učebnice G. A. Lindnera, tedy od osmdesátých let minulého století až do roku 1989, neboť více než stoletá perioda vyžaduje hlubší analýzu a snad i odstup – a to zvláště od prací z poválečné sociologie). Nekladli jsme si proto ve zjišťující fázi vyšší cíle než předložit zájemcům k veřejné diskusi výsledky předběžného zmapování toho, co se odehrálo v oblastech, které „spravuje“ sociologie výchovy a vzdělávání po roce 1989. Vycházeli jsme především z výuky této disciplíny na vysokých a vyšších odborných školách, kde se běžně využívá nejrozumnějších sociologických pramenů, které se mnohdy jen volně vztahují k problematice školství, výchovy a vzdělávání mládeže či mají povahu interdisciplinárních studií. V centru našeho zájmu se tak ocitly některé vybrané otázky: Jaký je současný stav bádání? Co bylo v této oblasti publikováno? Jakými tématy se zabýval výzkum? Která témata jsou výrazně frekventována? Kde se rýsují nové a uvědoměle rozvíjené interdisciplinární vazby sociologie výchovy a dalších oborů?

Několik poznámek k bytí a nebytí české sociologie výchovy, vzdělávání a mládeže

V zásadě lze konstatovat, že *kontinuita vysokoškolské výuky* sociologie výchovy, vzdělávání a mládeže nebyla přerušena. Někdy jsou tyto disciplíny přednášeny odděleně, někdy pospolu a ve vzájemných vazbách pod hlavičkou sociologie výchovy. Z tradice jsou i nadále pěstovány na vysokých školách učitelského směru, kde patří k předmětům výuky oboru pedagogika (např. na FF UK, PedF UK); jindy jsou začleněny – a to je nový trend posledních let – jako integrální součást postupně konstituované sociální pedagogiky (např. FF UK Praha, PedF UP Olomouc, Univerzita v Pardubicích, VŠP Hradec Králové). Ojedinelé jsou zařazeny do obecně vzdělávacího či pedagogického základu – a to buď v rámci, nebo spolu s úvodem do sociologie. Nadále jsou součástí přípravy profesionálních sociologů. Jistě by bylo užitečné v další samostatné studii zmapovat i úspěšnost této

³) Výjimku tvoří monografie J. Sedláka *Inocenc Arnošt Bláha* [1995], v níž nalezneme ukázky z kapitol, které Bláha věnoval otázkám sociologie dětí, mládeže, rodiny a kázně na středních školách. Poznamenejme, že brněnská sociologická škola držela v meziválečném období primát v sociologickém bádání a Masarykova univerzita dodnes udržuje výraznou sociologickou tradici.

výuky, která by mohla být indikována také četností a povahou diplomových a disertačních prací v těchto disciplínách.

Úspěšná realizace ještě nepřináší odpověď na otázku, zda a nakolik je v ČR sociologie výchovy a vzdělávání *konstituována jako vědní obor*. Před rokem 1990 velmi aktivní sekce sociologické společnosti, která se zabývala problematikou mládeže, *de facto* zmizela z povědomí. Dříve hojně akce pořádané různými institucemi, které bývaly navštěvovány sociology výchovy, rodiny a dalších sociologických oborů, ale i pedagogy a psychology – jsou dnes zcela ojedinělé. Typické je, že sociologové, zabývající se problémy výchovy, dětí, mládeže apod. se spíše setkávají na seminářích a konferencích *České asociace pedagogického výzkumu* či mezinárodních akcích organizovaných pedagogickými fakultami (např. v roce 1998 v Olomouci a Praze, v letech 1997 až 1999 na konferencích Socialia v Hradci Králové).

Texty zprostředkující například studentům vhled do problematiky, otázky definic oboru, konstituce a jeho metodologického profilu spadají spíše do meziválečných let a před listopad 1989. Institucionální základna je roztržena a její základ tvoří řada kateder vysokých škol, které spojují výukovou a badatelskou činnost. Samostatné periodikum v této oblasti u nás soustavně nevychází, proto se publikační aktivity realizují v rozmanitých sbornících a časopisech pedagogických, sociologických, ale i dalších oborů.

Na druhé straně se zdá, že případný soupis realizovaných grantů (zvl. v oboru pedagogika) by ukázal řadu úkolů, které se dotýkají problematiky sociologie výchovy. Pak bychom zjistili, že v rukopisech nejrůznějších institucí leží již dnes docela slušné bohatství poznatků z teoretických a empirických výzkumů, z nichž jen zlomek byl publikován.

Příznivým rysem současné situace je prohlubující se *propojení sociologie s disciplínami pedagogickými a psychologickými*. Naopak je příznačné, že na půdě čistě sociologických institucí zůstávají problémy výchovy většinou stranou zájmu. Čestnou výjimku tvoří sekce sociální patologie, která dává zaznívat vystoupením orientovaným na problémové aspekty života dětí a mládeže.

Publish or perish

Mezi *vysokoškolskými učebnicemi* a učebními texty v oblasti sociologie výchovy studenti zatím postrádají ucelenější přehledové a metodologicky orientované publikace. Komplexnější práce (odpovídající novému stupni poznání a novým interpretačním pozicím) v podstatě neexistují.⁴ Texty z počátku 90. let [např. Havlík, Novotná a Prokop 1993] prozrazují, že byly připraveny pod časovým tlakem, narychlo a pro akutní potřebu výuky. Také učební text M. Rabušicové [1991] je elementární sdělení, což koneckonců přiznává již název uvozený předložkou „k“. Rovněž informace obsažené ve *Velkém sociologickém slovníku* jsou v heslech věnovaných problematice výchovy, vzdělání atd. poměrně kusé. A v prestižním Sociologickém nakladatelství – SLON se dosud neobjevil jediný titul, který by byl věnován problematice výchovy, vzdělávání a mládeže. Občas se v posled-

⁴) I přes oprávněné výhrady k dobovým kontextům v pracích K. Gally nebo F. Hájka [1979], poskytují tyto vysokoškolské učebnice i nadále informaci o jistém časovém úseku a výřezu teoretických koncepcí sociologie výchovy a mládeže své doby. Galova učebnice [Galla 1967] umožnila jistou rehabilitaci a opětovné zavádění sociologie výchovy na vysoké školy v Československu. Bohužel jeho další učebnice [Galla et al. 1986] byla již textem značně problematickým. Stále (i když z hlediska empirického by mnohé již potřebovalo aktualizaci dat a následné přehodnocení) se užívá kultivované starší práce J. Alana [1974].

ních letech objevují speciální tituly, věnované např. sociálně patologickým jevům [např. Jedlička 1997; Jedlička a Kořa 1998; Martinková, Scheinost a Trávníčková 1996; články v časopisu *Pedagogika*]. Chceme-li se tedy více dozvědět o nálezech sociologických, sáhne spíše po práci J. Průchy [1997] *Moderní pedagogika*.

Od roku 1992 nastává v sociologii výchovy a mládeže téměř publikační „ticho“, které výrazně kontrastuje s dříve rozsáhlou publicitou výsledků výzkumů a živými polemikami na stránkách *Sociologického časopisu* a dalších časopisů, vedených A. Matějovským, D. Holdou, A. Kabátkem, P. Sakem a dalšími ještě na konci 80. let. Pouze sporadicky se vyskytují zprávy z empirických výzkumů [Rezková a Čermáková 1990]. Jako přesah publikačního a badatelského úsilí v této oblasti do dalšího desetiletí se jeví publikace B. Krause [1990] o problémech mládeže, v *Sociologickém časopisu* pak zásadní hodnotící stat' A. Kabátka [1990] k vývoji sociologie mládeže (což je jakási závěrečná bilance série článků z konce 80. let), tak metodologicky zajímavé stati P. Matějů (v letech 1990-1992), pojednávající z meritokratických pozic o demokratizaci přístupu ke vzdělání. Ta byla analyzována většinou v makrosociologickém kontextu reprodukce vzdělanostní struktury společnosti [Matějů 1990, 1991a, 1991b; Matějů a Řeháková 1992]. Jako ojedinělá se jeví stat' Z. Mikové [1991] o problému nákladů času rodičů věnovaného dětem.

Od roku 1992 stati z pera českých sociologů k problematice výchovy a mládeže téměř mizí.⁵ Na stránkách *Sociologického časopisu* lze pak nalézt již jen informaci o kvalitativní sondě H. Kubátové [1995] zasvěcené projekcím životní dráhy teenagerů a v roce 1997 v rubrice Zprávy a informace reflexi uplatnění absolventů vysoké školy [Nekuda a Sirovátka 1997]. Nahlédnutí do *S-obzoru*, který vycházel od roku 1992 do roku 1995, ukázalo poměrně malý prostor, kterého se na jeho stránkách sociologii výchovy dostávalo (a to i v odkazech na dřívější samizdatovou fázi). V zásadě šlo o informace, glosy a metodologické poznámky [Konopásek 1993; Alan a Kabele 1993; luč] 1993].

Nepřehlédnutelnou pozici si sociologie výchovy, vzdělávání a mládeže vydobýly v časopisu *Pedagogika* [Karolczak-Biernacka 1990, Tomin 1991, Franclová 1990]. V roce 1994 první číslo přineslo řadu ukázek z prací školní etnografie, ve třetím čísle byla publikována stat' J. Koti a R. Váňové [1994] o vývoji profesionalizace učitelů a celé čtvrté monotematické číslo bylo pak věnováno problematice učitelského povolání. V roce 1995 bylo publikováno několik článků zabývajících se otázkami vzdělávání učitelů; již v prvním čísle čtenáři našli i úvahu o postmoderním myšlení a pedagogice [Skalková 1995] a ve druhém se mohli seznámit nejen s výsledky výzkumu R. Havlíka [1995], ale i se zamyšlením nad vztahem vzdělání k rozhodujícím sférám společenského života [Pařízek 1995]. Hned v prvních číslech následujícího ročníku se objevilo výzkumné sdělení M. Rabušicové a M. Pola [1996a, 1996b] o vztahu rodiny a školy a jejich vzájemné komunikaci, dále pak úvahy B. Krause [1996] o nově se konstituující sociální pedagogice. V prvním čísle ročníku 1997 byla ve výzkumných sděleních publikována sonda P. Saka [1997] o působení televizních stanic, ve druhém čísle se vedle výzkumu R. Havlíka [1997] o uplatnění absolventů, objevilo hutné sdělení z výzkumu T. Svatoše [1997], věnovaného studentským představám a hodnocení učitelské profesionalizace. Ve třetím čísle byl otištěn text L. Zimové [1997], věnovaný rovněž uplatnění absolventů pedagogických fakult, který tentokrát zahrnoval studenty UJEP v Ústí nad Labem, v čísle je i

⁵) Je tu zajímavý překlad stati irského sociologa D. O'Sullivanova [1996] *Kulturní cizinci a rekonstrukce školství. Lekce z irské zkušenosti pro střední Evropu?*

informace o workshopu zasvěceném otázkám vzdělání, vědy a informatiky, který pořádal Ústav rozvoje hl. m. Prahy [Koťa 1997].⁶ V prvním čísle ročníku 1998 byl otištěn pozoruhodný článek lotyšského autora M. Veideho [1998] o vztahu školy a současné civilizace, který je svědectvím o bolestném hledání ztracené kulturní identity, jakož i o iluzích a ztrátách v oblasti školství. Sociolog, který se zajímá o pohyb a nové trendy v českém školství a o otázky implantace některých reformních pedagogických směrů u nás, by neměl přehlédnout celé čtvrté monotematické číslo ročníku, které je pod názvem *Reformní trendy v českém školství 90. let* věnováno právě těmto otázkám. Při čtení časopisu *Pedagogika* lze konstatovat, že příspěvky z oblasti sociologie výchovy, vzdělávání, mládeže a dalších hraničních disciplín jsou na jeho stránkách vítány.

Z časopisů příbuzných svým zaměřením si zaslouží pozornost ještě *Éthum (Bulletin pro sociální pedagogiku)*, který vychází od roku 1993.

Nadějně započaté pokusy o zavedení časopisu,⁷ který by dal větší prostor sociologickému pohledu na problémy výchovy, dětí a mládeže skončily na nedostatku finančních prostředků.

Větší publikační prostor dostávají sociologové výchovy, vzdělávání a mládeže ve sbornících z konferencí, v interních publikacích vysokých škol apod., většinou pod hlavičkou pedagogického výzkumu. Jde např. o práce M. Rabušicové [1992, 1995, 1996] k problematice přístupu ke vzdělání, o výzkumné informace prezentované na půdě konferencí České asociace pedagogického výzkumu apod.

Výzkumné a pedagogické aktivity

Je zřejmé, že badatelé v oboru se nemusí stydět za nesmírné množství práce, které bylo uděláno v rámci výzkumu. Ať již máme na mysli badatelskou práci v oblasti teorie (např. analýzy demokratizace přístupu ke vzdělání, rozpracování problematiky profesionalizace učitelského povolání, textů k sociologii mládeže ve vztahu k výchově či otázky rodiny ve vztahu ke vzdělání) nebo (a to v kvantitativním smyslu) v oblasti empirického výzkumu. O tom, že již bylo nahromaděno množství dat a poznatků, není pochyb. Většina empirických výzkumů krytých granty GA ČR, FRVŠ, MŠMT a dalších agentur, byla také příznivě přijata a lze předpokládat, že se svými výsledky již (v možné míře) stala podkladem pro decizní sféru. Deskriptivní i prakticko-aplikační účel jistě plní. O tom svědčí i to, že sociologové se podílejí na zpracování rozborů ÚIV [*Program...* 1997] a poskytují touto cestou od roku 1996 data svých výzkumů i v rámci mezinárodní spolupráce zemí OECD pro ročenku *Education at a Glances*. Pro účely mezinárodního výzkumu byla zpracována i řada studií z historicko-sociologické analýzy vývoje jednotlivých akademických profesí u nás pro srovnání s jejich vývojem ve střední Evropě. Výsledky tohoto výzkumu vyšly jak v cizojazyčné, tak i české verzi, značná část zpracovaného materiálu zůstala v rukopisných studiích.⁸

⁶) Je zde uveden seznam priorit, které by měl magistrát hl. m. Prahy ve školské politice preferovat. Pod supervizí britských expertů proběhl workshop, jehož závěry byly ve zhuštěné verzi publikovány ve Strategickém plánu hl. m. Prahy [*Strategický...* 1998].

⁷) *Bulletin Mládež, společnost a stát* a jeho následník, čtvrtletník *Mládež a společnost* vycházely (pod redakcí V. Dubského) celkem 5 let, aby v počátku 6. roku skončily 1. číslem roku 1997.

⁸) Srv. např. v rámci výzkumu prof. McClellanda příspěvek k profesionalizaci učitelů [Koťa 1995, 1996]. V obou sbornících je řada příspěvků věnovaná jednotlivým akademickým povoláním.

Ze sociologických výzkumů, které se nám podařilo podchytit, tu jmenujme nejprve šetření žáků a studentů (Z. Čermáková, D. Holda), které proběhlo at' již jako součást výzkumů pedagogických,⁹ nebo jako samostatná dlouhodobá sledování, která využívají srovnatelnou metodiku. Pozornost zaslouží také monitorování přípravy, názorů a postojů posluchačů pedagogických fakult a směrů. I zde byl proveden longitudinální výzkum v letech 1994-1996 s podporou GA ČR, které realizovali J. Duffková, R. Havlík a A. Kabátek.

Bohatství dat přinesly rovněž výzkumy absolventů všech typů škol (V. Čermák, D. Holda, P. Kuchař ad.). Zajímavé jsou zde především poznatky o zpětné reflexi přípravy na vysoké škole, o problémech adaptace na nové sociální prostředí a profesní role, o profesních orientacích. Stále aktuálnější je studium absolventů všech stupňů škol v souvislosti s problémy trhu práce [Czesaná a Kuchař 1999, *Absolventi...* 1999].

Můžeme říci, že zkoumání studentů a absolventů se účastnily desítky dílčích řešitelů na školách a fakultách, mnohé výsledky jsou zajímavé, většinou mají však jen charakter sond s dílčím významem. Nelze vyloučit i jistou neprofesionalitu, která nebude výjimkou.

Sociologové studují svými prostředky otázky hodnotových orientací mládeže, vlivy masmédií, ale i vztah mládeže k sektám a novým náboženským hnutím (např. P. Sak). Zajímavá byla šetření trávení volného času dětí a mládeže organizovaná od roku 1990 v rámci Institutu dětí a mládeže MŠMU ČR (F. Pelka, P. Sak). Významným přínosem pro studium výchovy jsou (spolu s poznatky pedagogických psychologů, pedagogů, ekonomů vzdělání) sociologická empirická šetření [Šimoník 1994, Müllner a Kučera 1996] přípravy, postavení a profese učitele (R. Růžicka, R. Havlík, O. Šimoník, projekt Učitel prezentovaný J. Müllnerem aj., J. Kučerou ad.), která byla analyzována a prezentována v do jisté míry syntetizující publikaci o postavení učitele v pohledu sociálních věd [Havlík et al. 1998]. Přínosné je i propojení některých šetření na jiné oblasti sociologické analýzy. Uveďme zde sociologické zkoumání sociální deviace (K. Večerka, M. Scheinost ad. pracovníci Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, dále P. Kuchař, J. Buriánek, P. Sak), zvl. toxikomanie (např. sociologická šetření v rámci monitoringu hygienické služby, výzkumy na školách, P. Kuchař) ad.

Publikační i badatelská plodnost, na níž participují i sociologické přístupy pod různými hlavičkami, se, jak naznačuje i předchozí kapitola o publikačních aktivitách, objevuje i v kolektivech pedagogů a psychologů. Jmenujme za všechny např. pražskou skupinu školní etnografie využívající výrazně impulsů kvalitativní sociologie,¹⁰ stati pedagogického psychologa S. Štecha, které se hojně opírají o sociologické koncepce a výzkumy [srv. např. Štech 1998], knižní publikace i vystoupení pedagoga J. Průchy k pedagogickému výzkumu, do kterého řadí i silné proudy sociologického bádání v oblasti výchovy, apod. Nesporně užitečné bylo i využití řady sociologických dat v analytické interdisciplinární publikaci UNICEF zabývající se dětmi a mládeží [*Děti...* 1996]. Nelze přehlédnout kolektivní studii „Školský systém a rozvoj vzdělání“ ve *Zprávě o vývoji české společnosti 1989-1998* [„Školský...“ 1999].

⁹) V roce 1996 realizoval D. Holda a kol. šetření studentů středních škol, v roce 1997 vyšších odborných škol.

¹⁰) Vedle grantových úkolů skupina vydala několik učebních textů na PedF UK, naposled sborník [„Transmise...“ 1998].

Domníváme se, že sociologové by měli více věnovat pozornost hraničnímu oboru své disciplíny, a to rodící se *sociální pedagogice*, která stále ještě hledá svůj profil a místo v systému věd. Zde je potřeba poznamenat, že sociální pedagogika sice není vědní obor konstituovaný v přísném smyslu slova, tj. vědní disciplína s exaktně vymezeným předmětem, jehož definice by současně umožnila odlišit její badatelské zaměření od sociologie, sociologie výchovy, sociální psychologie a dalších disciplín, ale jde o titul pro jistý soubor vědních disciplín, jejichž skladba dohromady vytváří tuto nově se rodící prakticky orientovanou oblast poznání a přípravy odborníků pro praxi.

Na tomto místě upozorníme (v optice výkladu věnovanému přínosu sociologie výchovy) např. na výzkumy z UP v Olomouci,¹¹ práce sociologa B. Krause z PedF Hradec Králové [Kraus 1990, 1991, 1992, 1993, 1996, 1997, 1999], svým způsobem momentální stav reprezentující studie Kapitoly ze sociální pedagogiky a psychologie zpracovaný v rámci projektu TEMPUS [*Kapitoly...* 1998].

Shrneme-li současnou situaci, lze říci, že přes nesporně kvalitní práce stojíme mnohdy před otázkou oprávněné kritiky. Ta namítá, že většina uvedených šetření nepřekračuje rámec deskripce a tak či onak s touto deskripcí spjatých námětů opatření pro další výzkum a pro praxi. O to významnější se pak jeví úsilí po interdisciplinárních přístupech a projektech v oblasti výchovy a vzdělávání.

Závěrem

Jestliže shrneme, je celková knižní i časopisecká produkce v rámci sociologie výchovy a oblastí s výchovou souvisejících poměrně chudá, v rámci sociologických periodik a prezentací na sociologických setkáních téměř neznatelná. Přesto se domníváme, že obor jako takový žije a životaschopnost mu paradoxně dodává to, že se podílí na interdisciplinárních výzkumech, teoretických pracích, seminářích a konferencích, na konstituování nových oborů, jako jsou školní etnografie, sociální pedagogika, studium sociálních deviací apod. Přesto se domníváme, že je vhodné se zastavit nad dosavadní bilancí práce, nad koncepcí oboru, možnostmi jeho teoretického rozpracovávání, ale i nad jeho metodologickými principy.

Jsme si vědomi, že naše zamyšlení může mít v dané chvíli jen dílčí platnost, nemůžeme ani vyloučit, že i významná práce či směr bádání unikl naší pozornosti. Chceme proto uzavřít prosbou o reakce, doplňující informace, podněty a názory k této tematice, a to do redakce nebo přímo k rukám autorů. Od počátku byla totiž v našem diskusním sdělení zakalkulována výzva k budoucí týmové spolupráci v oblasti sociologie výchovy a konstituujících se příbuzných oborech.

RADOMÍR HAVLÍK je docentem katedry občanské výchovy Pedagogické fakulty UK v Praze. Vyučuje základy sociologie, sociologii výchovy a vzdělávání a otázky sociálních deviací. Vedle učebních textů publikoval řadu článků v pedagogických časopisech a sbornících. Orientuje se na sociologický empirický výzkum, a to zejména životního stylu, postojů studentů, uplatnění absolventů, obsahu a orientace výuky. Několik let se zabývá problémy přípravy, postavení a profesní dráhy učitele. K posledním pracím patří kolektivní monografie zpracovaná pod jeho redakcí Učitelské povolání z pohledu sociálních věd (1998).

¹¹⁾ Připomeňme zde, že v poválečné sociologii na Univerzitě Palackého působila i výzkumná skupina katedry aplikované sociologie (výzkumy dětí, mládeže, sociálně patologických jevů).

JAROSLAV KOŤA je docentem katedry pedagogiky Filozofické fakulty UK v Praze, kde přednáší sociologii výchovy. V současnosti je proděkanem FF UK. Publikoval řadu studií o profesionalizaci učitelů a z oblasti sociálních deviací dětí a mládeže (bibliografie na www.ff.cuni.cz).

Literatura

- Absolventi na trhu práce – Co zaměstnavatelé očekávají?* 1999. (Výzkumná zpráva). Praha: ÚIV.
- Alan, J. 1974. *Společnost – vzdělání – jedinec*. Praha: Svoboda.
- Alan, J., J. Kabele 1993. „Biografie a kriminální kariéra mladistvých.“ *S-obzor* 2, č. 3: 14-17.
- Czesaná, V., P. Kuchař 1999. *Problémy přechodu mládeže ze školy do praxe*. (Úkol MŠMT). Praha: Národní vzdělávací fond.
- Děti v České republice* 1996. (Situační analýza). Praha: Český výbor pro UNICEF.
- Franclová, D. 1990 „Ivo Možný: Moderní rodina (mýty a skutečnost).“ (Recenze). *Pedagogika* 40: 593-594.
- Galla, K. 1967. *Úvod do sociologie výchovy. Její vznik, vývoj a problematika*. Praha: SPN.
- Galla, K. et al. 1986. *Sociologie výchovy, její vývoj a problémy*. Praha: SPN.
- Hájek, F. 1975. *Kapitoly ze sociologie výchovy*. Praha: SPN.
- Havlík, R. 1994. „Sociologie a sociální pedagogika.“ *Éthos* 7.
- Havlík, R. 1995. „Motivace k učitelskému povolání.“ *Pedagogika* 45: 154-163.
- Havlík, R. 1997. „Uplatnění mladých absolventů PedF UK v praxi.“ *Pedagogika* 47: 122-137.
- Havlík, R., J. Duffková, A. Kabátek 1996. *Jaký bude učitel*. GAČR 1994-1996. Praha: PedF UK.
- Havlík, R., J. Koťa, V. Spilková, S. Štech, J. Švecová, M. Tichá 1998. *Učitelské povolání z pohledu sociálních věd*. Praha: Pedagogická fakulta UK.
- Havlík, R., M. Novotná, J. Prokop 1993. *Vybrané kapitoly ze sociologie výchovy a vzdělávání*. Praha: Karolinum.
- Jedlička, R. (ed.) 1997. „Mládež – drogy – společnost.“ *Studia paedagogica* 21. Praha: Pedagogická fakulta UK.
- Jedlička, R., J. Koťa 1998. *Aktuální problémy výchovy: Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. Praha: Karolinum.
- Kabátek, A. 1990. „K vývoji sociologie mládeže.“ *Sociologický časopis* 26: 23-42.
- Kapitoly ze sociální pedagogiky a psychologie. Příspěvek ke vzdělávání učitelů* 1998. Brno: Paido.
- Karolczak-Biernacka, B. 1990. „Morální hodnoty společnosti z pohledu mládeže.“ *Pedagogika* 40: 417-428.
- Konopásek, Z. 1993. „Dětství jako sociální jev.“ *S-obzor* 2, č. 2: 58-62.
- Kotásek, J., R. Růžička 1996. „Sociální a profesní profil budoucích učitelů I. stupně základních škol.“ *Pedagogika* 46: 168-180.
- Koťa, J. 1995. „Professionalization of Teachers in the Czech Lands.“ S. 262-279 in *Professionen im modernen Osteuropa*, hrsg. von Ch. McClelland, S. Merl und H. Siegrist. Berlin: Duncker und Humblot.
- Koťa, J. 1996. „Učitelé v českých zemích na cestě k profesionalizaci.“ Pp. 82-112 in *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*, ed. P. Svobodný, J. Havránek. Praha: Ústav dějin, Archiv UK, Archiv AV ČR.
- Koťa, J. 1997. „Školství a politika.“ *Pedagogika* 47: 277-292.
- Koťa, J. 1998. „Hledání identity v období krize výchovy.“ Pp. 171-185 in *Transmise kultury a škola. Cahiers du CeFREs*, No. 15.
- Koťa, J., R. Váňová 1994. „Nástin profesionalizace učitelů v českých zemích (od tereziánských reforem do roku 1939).“ *Pedagogika* 44: 321-332.

- Kraus, B. 1990. *K současným problémům mládeže*. Praha: Horizont.
- Kraus, B. 1991. „Problémy vzdělání na konci 20. století.“ *Ekológia a život* 4: 19-21.
- Kraus, B. 1992. „Společenské proměny a středoškolská mládež.“ *Sociológia* 24: 588-594.
- Kraus, B. 1993. „Současná mládež a výchova.“ *Pedagogická orientace* 7: 98-102.
- Kraus, B. 1996. „Pohled na současnou sociální pedagogiku.“ *Pedagogika* 46: 117-123.
- Kraus, B. 1997. „Rodina a škola ve společenských proměnách.“ *Pedagogická revue* 1: 59-65.
- Kraus, B. 1999. *Sociální aspekty výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Kubátová, H. 1995. „Projektovaná životní dráha. Průzkum postojů a preferencí životního stylu teenagerů.“ *Sociologický časopis* 31: 394-396.
- (luč) 1993. „Mnoho pravd o vysokých školách.“ *S-obzor* 2, č 4: 42-47.
- Marešová, A. a kol. 1997. *Sociálně patologické jevy u mládeže a návrh opatření k omezení jejich vzniku*. Praha: IKSP.
- Martinková, M. a kol. 1998. *Tři studie o sociálně patologických jevech u mládeže (problematika sekt, drogových závislostí a hodnotových orientací)*. Praha: IKSP.
- Martinková, M., M. Scheinost, I. Trávníčková 1996. *Pražská mládež a lidská práva*. Praha: Votobia.
- Matějů, P. 1990. „Role vzdělání a kvalifikace ve výkonové společnosti.“ *Sociologický časopis* 26: 290-296.
- Matějů, P. 1991a. „Kdo získal a kdo ztratil v socialistické redistribuci. 40 let vývoje vzdělanostních nerovností v Československu.“ *Sociologický časopis* 27: 13-38.
- Matějů, P. 1991b. „Vzdělanostní stratifikace v Československu v komparativní perspektivě.“ *Sociologický časopis* 27: 319-345.
- Matějů, P., B. Řeháková 1992. „Úloha mentálních schopností a sociálního původu ve formování vzdělanostních aspirací.“ *Sociologický časopis* 28: 613-635.
- Miková, Z. 1991. „Náklady na děti: hledisko času.“ *Sociologický časopis* 27: 158-171.
- Müllner, J., J. Kučera 1996. *Výsledky ankety k programu „Učitel“*. Praha: ČMOS pracovníků ve školství.
- Nekuda, J., T. Sirovátka 1997. „Reflexe uplatnění absolventů vysoké školy.“ *Sociologický časopis* 33: 503-505.
- Novák, V., J. Holas 1997. *Extremismus mládeže v České republice*. Praha: IKSP.
- Ondrejko, P. 1998. *Úvod do sociologie výchovy. Základy sociologie výchovy u mládeže*. Bratislava: Veda.
- Parelius, A. P., R. J. Parelius 1978. *The Sociology of Education*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc.
- Pařízek, V. 1995. „Vztah vzdělání k rozhodujícím sférám společenského života.“ *Pedagogika* 45: 114-121.
- Pol, M., M. Rabušicová 1997. „Učitelé a rozhodovací procesy ve škole.“ *Pedagogická orientace* 4: 95-100.
- Program SET '96 1997. Analýza ÚIV, Praha: ÚIV.
- Průcha, J. 1992. *Pedagogické teorie a výzkum na Západě*. Praha: Karolinum.
- Průcha, J. 1997. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál.
- Rabušicová, M. 1991. *K sociologii výchovy, vzdělání a školy*. Brno: Masarykova univerzita.
- Rabušicová, M. 1992. „Otázky rovnosti a nerovnosti vzdělávacích příležitostí.“ Pp. 59-70 in *Sborník prací FF MU*, I. 26, řada pedagogicko-psychologická. Brno: Masarykova univerzita.
- Rabušicová, M. 1995. „Influence of the Family on Educational Achievement.“ Pp. 125-133 in *Developing Schools for Democracy in Europe, an Example of Trans-European Cooperation in*

- Education*, ed. by J. Sayer. Oxford Studies in Comparative Education, Volume 5 (1). Oxford: Triangle Books.
- Rabušicová, M. 1996. „Školní úspěšnost žáka v kontextu vzdělanostních nerovností.“ Pp. 5-20 in *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, U 1. Brno: Masarykova univerzita.
- Rabušicová, M., M. Pol 1996a. „Vztahy školy a rodiny dnes: hledání cest k partnerství.“ (1. část). *Pedagogika* 46: 49-61.
- Rabušicová, M., M. Pol 1996b. „Vztahy školy a rodiny dnes: hledání cest k partnerství.“ (2. část). *Pedagogika* 46: 105-116.
- Rezková, M., M. Čermáková 1990. „Sociologický výzkum a školství.“ *Sociologický časopis* 26: 449-455.
- Růžička, R. 1997. *Sociální výchova a její nositelé*. Grant GA UK 248/94. Praha: PedF. FF UK.
- Sak, P. 1993. „Hodnotový systém současné mládeže.“ *Mládež, společnost a stát* 2.
- Sak, P. 1997. „Působení televizního vysílání na diváka.“ *Pedagogika* 47: 65-76.
- Sedlák, J. 1995. *Inocenc Arnošt Bláha*. Brno: Universitatis Masarykiana a MU Brno.
- Skalková, J. 1995. „Postmoderní myšlení a pedagogika.“ *Pedagogika* 45: 19-29.
- Strategický plán hl. m. Prahy* 1998. Koncept. Praha: Ústav rozvoje hl. m. Prahy.
- Sullivan, D. O' 1996. „Kulturní cizinci a rekonstrukce školství. Lekce z irské zkušenosti pro střední Evropu?“ *Sociologický časopis* 32: 159-173.
- Svatoš, T. 1997. „Studentské představy, prožívání a hodnocení učitelské profesionalizace.“ *Pedagogika* 47: 150-162.
- Šíma, J. 1938. *Sociologie výchovy*. Praha: Čs. grafická unie.
- Šimoník, O. 1994. *Začínající učitel*. Brno: Masarykova univerzita.
- „Školský systém a rozvoj vzdělání.“ 1999. Pp. 44-68 in *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*, ed. J. Večerník. Praha: Academia.
- Štech, S. 1998. „Profesní identita školního psychologa.“ *Pedagogika* 48: 265-269.
- Štěchová, M., K. Večerka 1992. *Šikanování v prostředí internátu*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Tomin, M. 1991. „K účasti hnutí punk a skinheads na konfliktech s rasistickým podtextem.“ *Pedagogika* 41: 386-392.
- „Transmise kultury a škola.“ 1998. *Cahiers du CeFReS No. 15*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách.
- Veide, M. 1998. „Škola a racionální civilizace.“ *Pedagogika* 48: 30-36.
- Zimová, L. 1997. „Uplatnění absolventů UJEP v praxi.“ *Pedagogika* 47: 269-276.